

A. E. Taylor

SÒCRATES

EDICIONS ENOANDA

ÍNDEX

I. Introducció	1
II. La joventut de Sòcrates	19
III. La vellesa de Sòcrates. El judici i la mort	55
IV. El pensament de Sòcrates	83

I

INTRODUCCIÓ

La vida d'un gran home, especialment quan pertany a una època remota, no pot ser mai un simple recull de fets indiscutits. Fins i tot si aquests fets són abundants, la tasca real del biògraf és la seva interpretació, penetrar més enllà dels simples fets cap al propòsit i caràcter que amaguen, i tan sols ho pot fer amb un esforç d'imaginació constructiva. I en el cas de les dues figures històriques la influència de les quals en la vida de la humanitat ha estat més profunda, Jesús i Sòcrates, els fets indiscutibles són excepcionalment rars; potser només hi ha una única afirmació sobre cadascun que cap home no podria negar sense esperar ser considerat entre els folls. És cert que Jesús «sofrí sota Ponç Pilat» i no menys cert que Sòcrates va ser condemnat a mort a Atenes sota l'acusació d'impietat «l'any de Laques» (399 aC). Qualsevol explicació sobre ambdós que vagi més enllà d'una afirmació com aquesta resulta inevitablement una construcció personal. Per tant, fins i tot aquest esbós sense pretensions ha d'oferir algun comentari sobre les fonts de les quals el seu autor ha extret els materials per a la seva construcció i els principis que l'han guiat en el seu ús.

El mateix Sòcrates no deixà cap registre del seu pensament o accions. Que no ho fes és una conseqüència directa del caràcter de la societat a la qual pertanyia. Tot i que la part de la seva vida que

coneixem més, la vellesa, tingué lloc en una època diferent i menys feliç, Sòcrates era, per naixement i educació, un home de la gran època de Pèricles; de fet, era un home de quaranta o més anys quan va morir aquest polític. Ara bé, els atenesos d'aquells temps no escrivien llibres; era una època de grans tragèdies, però no d'una literatura en prosa. Això explica per què, a part d'alguna al·lusió instructiva però no absolutament certa, no tenim informacions contemporànies de res del que feu o digué Sòcrates fins que va arribar a la cinquantena. Ja havia fet quaranta anys o més quan els famosos poetes còmics Aristòfanes i Amípsias, per alguna raó el seleccionaren com el blanc de les seves burles l'any 423 aC; un tercer comediant, Eupolis, seguí l'exemple dos anys després. Encara tenim la brillant caricatura d'Aristòfanes, *Els núvols*, tot i que potser en una versió retocada per l'autor, i és l'únic document que tracta de Sòcrates en un temps anterior a la seva mort.

La profunda impressió que provocà el judici i la mort del filòsof portà immediatament a l'aparició de tota una literatura a través de la qual homes més joves que havien estat sota la seva influència n'intentaren conservar el record descrivint la seva personalitat i conversa. Molt d'aquest material s'ha perdut, però encara tenim les sèries imponents de diàlegs de Plató en els quals Sòcrates és la figura central, els *Records* apologètics del mestre escrits per Xenofont, amb una o dues obres menors seves del mateix tipus i unes poques pàgines dels diàlegs socràtics d'un tercer contemporani, Èsquines d'Esfetos, i aquestes, naturalment, són les fonts principals per a qualsevol explicació del filòsof. El problema és saber de quina manera usar-les correctament. És important recordar que tots tres escriptors eren força anys més joves que el seu heroi. Plató era uns quaranta-tres anys més jove que

INTRODUCCIÓ

Sòcrates, i Xenofont segurament encara una mica més jove, i tot i que no tenim dades exactes per a Èsquines, ha d'haver estat si fa no fa contemporani dels altres.¹

Cap d'aquests, per tant, no pot haver tingut informacions fiables de com era Sòcrates abans dels cinquanta-cinc anys; quan ens diuen quelcom de la seva joventut, no parlen a partir d'un coneixement de primera mà.²

La biografia com a forma de literatura tan sols apareix entre els grecs al segle III aC (300-200 aC) com a característica de l'època alexandrina. Els filòsofs, com els poetes, en aquella època eren objecte de curiositat per al públic lector, i més d'un escriptor es disposà a satisfer la seva curiositat. D'aquesta manera, les obres que escriviren s'han perdut, però la seva substància s'ha conservat per a nosaltres a les *Vides dels filòsofs* de Diògenes Laerci que, en la seva forma final, data dels voltants de l'any 200 dC. L'explicació que es dona de Sòcrates en aquesta obra resta com el monument principal del que era conegut o suposat sobre aquest tema per homes de lletres que visqueren sota els Ptole-

¹ Sòcrates va néixer el 469 aC o abans, Plató el 428/7. Xenofont, l'any 401 es considerava sense embuts impedit per la seva extrema joventut quan va ser escollit un dels generals en la retirada dels Deu Mil (*An.*, III. I. 25). Per tant, no és probable que hagi nascut abans del 426/25. Èsquines és mencionat per PLATÓ (*Apol.*, 33e) com un jove el pare del qual hauria d'haver estat cridat com a testimoni pels acusadors de Sòcrates sobre si realment creia que el filòsof havia «corromput» el seu fill. Va ser l'únic present en la mort de Sòcrates (*Phaed.*, 59b). Plató (*ib.*) estava malalt, i Xenofont absent «en algun lloc de l'Àsia».

² D'aquesta manera, quan Plató ens parla al *Teetet* de la importància de la impressió causada en Sòcrates els últims mesos de la seva vida pel jove heroi del diàleg (després el matemàtic més eminent de l'Acadèmia), escriu sobre matèries de les quals tenia un coneixement proper; quan descriu la trobada de Sòcrates quan era jove amb Parmènides i Zenó, tracta d'esdeveniments que pertanyen a un temps anterior a més de vint anys abans del seu naixement.

meus o després. Naturalment, s'han conservat algunes afirmacions de gran valor, confirmades pels noms dels primers autors que s'hi comprometeren. Però el grau d'exigència dels escriptors de l'època alexandrina no era alt. El públic demanava no tant exactitud com anècdotes picants, escàndols i prèdiques enginyoses, i calia que l'escriptor s'adaptés al gust del seu públic. A més, un autor d'aquesta època no era gaire apte per descriure amb seguretat fets de la vida d'un atenès del segle v aC. El material era escàs, i consistia bàsicament en al·lusions sense explicar, sovint en bromes típiques en alguna comèdia, el significat de les quals era tan obscur per a un alexandrí com per a nosaltres. No s'ha d'esperar que les biografies compilades en aquestes condicions aportin gaire llum sobre la personalitat d'algú, i encara menys sobre un home que, com el Dr. Johnson, ja havia esdevingut una llegenda al seu temps. D'aquesta manera, per a propòsits seriosos ens hem de remuntar quasi del tot al que va ser dit sobre Sòcrates per part de persones que en podien parlar pel seu coneixement directe, i això redueix la llista bàsicament, a Aristòfanes, Plató i Xenofont.

Fins a on podem confiar en les representacions d'aquests escriptors? Si algunes teories àmpliament sostingudes al segle XIX són sensates, seria imprudent confiar en cap d'ells. Aristòfanes, es diu, és un poeta còmic, i la seva tasca no és explicar la veritat sinó distorsionar-la. Les diferències entre el seu Sòcrates i el de Xenofont i Plató són tan marcades que no les podem prendre per un retrat de l'original. Tant el poeta com la seva audiència no han d'haver conegut res sobre l'aparent heroi de la seva obra, perquè altrament el seu objecte hauria d'haver estat quelcom diferent de la caricatura personal efectiva. La seva sàtira ha d'haver apuntat no a un individu sinó a un «moviment», i

INTRODUCCIÓ

ha d'haver pres el seu Sòcrates, com el Tartuf de Molière, gairebé tan sols com un tipus imaginari a qui s'ha etiquetat amb el nom d'un contemporani com a etiqueta sense preocupar-se sobre la justícia d'aquesta selecció. Sens dubte, Plató tenia el coneixement molt proper i el do dramàtic que li podien permetre dibuixar un retrat fiable i vívid. Però el seu propòsit, s'ha dit en general, no era el de retratista. El seu Sòcrates va ser o un retrat fantasiós del que hauria de ser un gran filòsof o una «màscara» per a ell mateix. Això se suposà que quedava demostrat per les preteses discrepàncies entre la informació de Plató i la de Xenofont. El Sòcrates de Xenofont és el predicador d'un bé excel·lent però una mica prosaic, d'una moralitat del sentit comú amb un evident menyspreu per les especulacions no pràctiques i la ciència «inútil».¹ El Sòcrates de Plató és un humorista i un gran filòsof, amb unes conviccions metafísiques profundes i un ampli coneixement de la ciència més elevada del seu temps. D'aquesta manera es va assumir que el geni, l'humor i la metafísica havien estat importades en el retrat de Plató; que eren una *auto-revelació* encoberta.² Primer es va inferir que la manera correcta d'obtenir informacions històriques sobre Sòcrates és posar la nostra fe en Xenofont i emprar les seves afirmacions per reduir la gran figura dels diàlegs platònics a proporcions convencionals. (El

¹ Veurem, però, que les afirmacions habituals sobre aquest punt ignoren alguns passatges molt significatius del mateix Xenofont.

² En concret, es va sostenir i encara se sosté en general com una mena de postulat auto-evident, que l'anomenada «Teoria de les Idees» ensenyada per Plató al *Fedó* i la *República* ha d'haver estat inventada per Plató després de la mort de Sòcrates i abans de la redacció del *Fedó*. Donat que el diàleg representa Sòcrates el dia de la seva mort parlant de la seva teoria com d'una teoria que havia sostingut des que era adult, una visió d'aquest tipus, si fos sensata, demostraria que Plató no és gens de fiar en res que ens digui sobre Sòcrates.

«Sòcrates històric» sobre el qual els escriptors del segle XIX tenien molt a dir, era, de fet, el Sòcrates de Plató amb el seu geni remogut.) Però si s'investiga més, sembla que hi ha bones raons per estar preocupats per la competència de Xenofont com a testimoni. Dels seus escrits no es desprèn que hagués estat en relacions gaire estretes amb Sòcrates, i sembla cert que no tenia més de vint-i-quatre anys com a molt quan veié el seu mestre per última vegada.¹ En qualsevol cas, ell era molt lluny, a Àsia, quan Sòcrates va ser jutjat i condemnat, i els seus escrits socràtics han d'haver estat compostos en intervals després del seu retorn a Grècia, quan vivia exiliat d'Atenes i sense gaires oportunitats de consultar altres membres supervivents del cercle socràtic. En alguns dels seus textos posa a prova la nostra fe atribuïnt a Sòcrates, notori amant de la ciutat, el seu propi gust per la vida rural i camperola, i el que és més important, això als *Records* és deixat de banda pel fet que té un propòsit decididament «apologètic». També s'ha indicat que hi ha un bon motiu per pensar que Xenofont ha suplementat les seves dades probablement no gaire abundants emprant com a material per al seu retrat els mateixos diàlegs platònics dels que ell durant algun temps serví de «control». Això explica el perquè hi hagué una tendència entre molts dels principals estudiosos de principis del segle XX a un

¹ És cert que Xenofont no va veure més Sòcrates després que marxés d'Atenes el 401 aC per unir-se a l'expedició de Ciro. No sabem ni tan sols que hagués tornat a Atenes abans de la seva expulsió l'any 394 aC. Que mai no havia estat gaire íntim de Sòcrates probablement es pot inferir pel fet que el seu nom no és mai esmentat per Plató, que ens explica força coses sobre els membres del cercle socràtic. Per altra banda, Èsquines introduï en el seu diàleg *Aspàsia* un Xenofont que *podria* ser el nostre escriptor, tot i que els estudiosos han trobat una dificultat en aquesta identificació (la dificultat és que el Xenofont d'Èsquines és un jove casat, i que no tenim cap evidència que Xenofont fos casat quan era jove).

INTRODUCCIÓ

escepticisme total sobre la possibilitat de qualsevol coneixement sobre el «Sòcrates històric».¹ Un agnosticisme d'aquesta mena ha de ser sempre un *pis aller* melancòlic per a l'historiador; en el cas de Sòcrates, sortosament hi ha una manera de sortir-se'n si interpretem amb cura els nostres testimonis a la llum de certs principis generals correctes.

Comencem amb la qüestió del valor del testimoni d'Aristòfanes i el seus col·legues comediant. En primer lloc hem de recordar que l'antiga comèdia àtica tractava arreu amb burles personals, no amb sàtires contra «tipus» socials generalitzats, i que per a l'èxit de la comèdia era essencial que l'objecte de la burla fos quelcom molt conegut. Per tant, podem estar del tot segurs que Sòcrates ja era una figura ben coneguda quan Aristòfanes l'atacà, i que el poeta comptava amb l'excel·lència de la caricatura com quelcom que tothom reconeixeria. També hem de recordar el principi general que una burla reeixida s'ha de fundar en fets molt coneguts o en fets que es consideren com a tals.² Ha de ser una distorsió per a efectes còmics o quelcom que no sigui una simple invenció del caricaturista. En conseqüència, quan Aristòfanes situa el punt principal

¹ Diels, el més eminent d'aquests, en parlà com d'una X desconeguda. (La meua prova més immediata per a aquesta afirmació és una carta no publicada de Diels a un estudiós britànic.) No estic d'acord amb la idea ara de moda que els comentaris incidentals d'Aristòtil sobre el pensament de Sòcrates es puguin emprar com un «control» tant de Xenofont com de Plató. Sòcrates havia mort més de trenta anys abans que Aristòtil arribés per primera vegada a Atenes, i crec que s'ha demostrat per mi i per altres que no diu res sobre el vell filòsof que no hagués pogut aprendre (com no tinc cap dubte que ho feu) de la lectura dels diàlegs platònics. (Cf. C. RITTER, *Sokrates*, p. 83).

² Els *Núvols* no van tenir èxit, tot i que veiem per al·lusions que s'hi fan a l'*Apologia*, que ja eren famosos al final de la vida de Sòcrates. Però la raó per a la seva manca d'èxit la indica clarament la versió que tenim de l'obra; no conté ni pallassades ni obscenitats.

de la seva obra en la representació de Sòcrates com el cap de quelcom semblant a una «escola» regular que combina ciència física amb el que hauriem d'anomenar «espiritualisme», seriem insensats si prenguèssim aquesta representació peu de la lletra, però també ho seriem si no ens preguntéssim quins són els fets reals que expliquen la caricatura, i si no els podem distingir des d'un angle diferent de visió en el que ens diuen Plató o Xenofont.

Un cop més, és cert que hi ha un marcat contrast entre el Sòcrates de la comèdia aristofaneia, amb els seus «deixebles» i el «pensatori», i el Sòcrates platònic (o xenofòntic) amb la seva «missió» envers tothom que l'escolti. Però quan recordem que Aristòfanes es burla de Sòcrates pel que era o es creia que era en una època en què Plató o Xenofont eren nens petits, hauriem de veure que el contrast es pot explicar molt bé per aquesta diferència de data. Podria demostrar el fet que quan tenia quaranta anys Sòcrates d'alguna manera era un home diferent del Sòcrates de cinquanta-cinc o seixanta, i aquesta evidència realment la proporcionen les obres de Plató i Xenofont quan les llegim amb l'atenció que cal. D'acord amb això faré ús, per al propòsit d'aquest esbós, del testimoni de la comèdia àtica, però sempre amb la precaució deguda.

Quan ens disposem a considerar les discrepàncies reals o suposades entre Plató i Xenofont, el primer que ens sorprèn és que sovint han estat exagerades indugudament. Excepte en un o dos punts de detall, Xenofont no contradiu res del que Plató ens diu sobre Sòcrates. El que fa és ometre coses o reduir-les a un nivell ordinari. L'abast de la informació que ens proporciona és limitat. És possible, servint-se només de Plató, compilar una biografia més aviat completa del seu heroi, des de la joventut fins als últims anys; seria del tot impossible

INTRODUCCIÓ

construir una narrativa com aquesta a partir de les informacions molt més magres proporcionades per Xenofont,¹ tot i que una lectura curosa sovint ens mostrarà que de passada confirma algunes de les afirmacions més característiques de Plató. De nou, l'energia individual del retrat del Sòcrates de Plató és del tot absent en Xenofont, que ignora la majoria de les particularitats que fan un heroi «original» el de Plató. La «ironia» o humor peculiar, per exemple, i l'actitud característica del «dubte socràtic» són exclusives de Plató; el Sòcrates de Xenofont no té dubtes sobre res ni humor per parlar-ne. Ara bé, és una explicació possible d'aquest fet que Sòcrates fos una persona corrent a qui Plató ha convertit en una figura de primer nivell atribuint-li una personalitat que realment pertanyi al mateix Plató.² Però també és igualment possible la hipòtesi que l'home real Sòcrates tingués els meravellosos dots que Plató li atribueix, i que l'absència de tot plegat en la descripció més banal de Xenofont es degui a una percepció imperfecta o a la manca de poder dramàtic de l'autor. Cal recordar que la finalitat confessada dels *Records* de Xenofont li demana presentar Sòcrates sota una llum de persona corrent. Tot i que el llibre està mancat arreu d'unitat de disseny i que clarament va ser escrit per trossos, el seu caràcter general està determinat pel fet que comença com una *apologia* formal o defensa de Sòcrates de les acusacions que se li feren en el seu judici. L'objectiu de Xenofont és argumentar que, a partir de les seves pròpies premisses, els jutges que trobaren culpable Sòcrates

¹ He intentat deixar més clar això en un article als *Proceedings of British Academy* de 1917-1918 (p. 93 i seg.) intitulat «Plato's Biography of Socrates».

² Més d'una obra excel·lent sobre Plató, per exemple, està viciada per la suposició que el meravellós retrat de Sòcrates del *Convit* és una autorevelació psicològica per part de Plató. Ho sigui o no, almenys no és el que intenta ser.

d'irreligió i de corrompre «els joves» s'estaven equivocant; ell era realment un model de tot el que els mateixos acusadors consideraven pietat, i la moral que practicava i inculcava era exactament la que un bon ciutadà atenès hauria volgut mostrar en la seva vida i inculcar als seus fills si pogués. Ara bé, és clar, com ha dit Burnet, que aquesta defensa falla perquè és massa exitosa; si Sòcrates hagués estat el que Xenofont vol que creiem, no hauria estat mai jutjat. El propòsit apologètic de Xenofont demana que se suprimeixi de Sòcrates, tant com sigui possible, qualsevol característica en el caràcter del seu heroi que sigui original, i per tant desconcertant per al lector de ment tradicional i poc perspicax. D'aquí se segueix que quan llegim la seva narrativa cal no d'oblidar mai el principi que s'aplica a qualsevol polèmica d'aquest tipus; que les afirmacions més valuoses de l'apologista són justament aquelles que són incompatibles amb el cas que està descrivint. Per exemple, Xenofont va en contra d'ell mateix quan de passada revela en un passatge que Sòcrates en algun temps havia estat el cap d'un grup de científics estudiosos,¹ en un altre que tenia un bon coneixement de geometria i astronomia,² i en un tercer que estrangers pitagòrics es trobaven entre el seu cercle més íntim,³ i dona un significat peculiar a aquests fets. Fins i tot si suposem que aquí Xenofont està fent ús de diàlegs platònics com el *Fedó*, que certament havia llegit, que ho fes és prova que trobà les representacions de Plató consistents amb el que sabia de Sòcrates. Si llegim Xenofont amb aquestes precaucions, trobarem que la seva descripció del filòsof no contradiu enlloc seriosament la narrativa

¹ *Mem.*, I. VI. 14.

² *Mem.*, IV. VII. 2-6.

³ *Mem.*, I. II. 48.

INTRODUCCIÓ

platònica, i que de vegades la confirma de manera notable.

Encara hem d'afrontar l'objecció principal que s'ha fet contra els diàlegs platònics com a representació de la vida i el pensament d'una persona històrica real. És clar que sense Plató no tenim cap material per a una biografia de Sòcrates que aporti llum sobre la seva personalitat; també és cert que Plató ofereix un retrat molt complet, vívid i internament consistent del personatge central dels seus diàlegs. Però això per si mateix no demostra que el Sòcrates de Plató no sigui, des del principi fins al final, un producte de la imaginació creativa com Otello o Falstaff, i això encara se sosté que és així en algunes publicacions, tot i que no amb tanta confiança com cinquanta anys abans. Podem oferir alguna raó suficient per refusar aquesta creença tan generalment acceptada? Argumentar el tema de manera exhaustiva demanaria un volum sencer, però aquí puc indicar les consideracions principals que em semblen decisives.¹

En primer lloc, les minucioses investigacions dels últims cinquanta o seixanta anys d'erudits com Lewis Campbell, C. Ritter, Lutoslawski i altres, han demostrat de manera definitiva que un grup important de diàlegs platònics (*Sofista*, *Polític*, *Fileb*, *Timeu*, *Lleis*) amb unes marques peculiariats de vocabulari i d'estil, han de ser posteriors a la resta dels escrits del filòsof, i que pertanyen

¹ En absència d'un volum com aquest, dirigiria el lector en primer lloc a algunes obres del professor Burnet, especialment a l'article «Socrates» a l'*Encycloaedia of Religion and Ethics* de Hastings, vol. xi; la introducció a la seva edició del *Fedó* (Oxford, 1911), i a *Greek Philosophy, Pt. 1. Thales to Plató* (1914), cap. 8 «The life of Socrates» [hi ha traducció catalana, *La filosofia grega. De Tales a Plató*, Edicions Enoanda 2022 (N. del tr.)]. Afegiria a més una referència excel·lent al petit *Sokrates* del gran erudit Platònic, Constantin Ritter (Tübingen, 1931). Entre les obres més antigues és particularment bona *Das literarische Porträt der Griechen* (1896) d'Ivo Bruns.